

فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ۱۰، شماره پیاپی ۳۷، تابستان ۱۳۹۸

شاپا چاپی: ۵۲۲۹-۲۲۲۸ - شاپا الکترونیکی: ۳۸۴۵-۲۴۷۶

<http://jupm.miau.ac.ir>

شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری در کلانشهر شیراز با رویکرد آینده‌پژوهی

طاهره نصر؛ دکترای تخصصی شهرسازی، استادیار، گروه معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

پذیرش: ۱۳۹۸/۱/۱۵

صص ۶۶-۵۵

دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۱۰

چکیده

امروزه گردشگری به عنوان یک صنعت، به مثابه پدیده پویای جهانی و اجتماعی است که شناخت و تحلیل علمی آن می‌تواند چهارچوب مطمئنی برای برنامه‌ریزی صنعت گردشگری در حال و آینده فراهم آورد. شرایط موجود کشور ایران با پشتوانه تاریخی آن، نشان می‌دهد که گردشگری می‌تواند بستر مناسبی برای دستیابی به توسعه پایدار باشد و به عنوان یکی از پیش شرط‌های برنامه‌ریزی پایدار می‌تواند مطرح باشد. هنگامی که به شهرهای اصیل ایرانی اندیشیده شود می‌توان دریافت که ساختار هر یک از این شهرهای تاریخی واجد مؤلفه‌هایی هستند که ارزش آنها را دوچندان می‌نماید. هدف پژوهش حاضر شناسایی پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهر شیراز و بررسی چگونگی تأثیرگذاری این پیشران‌ها بر یکدیگر می‌باشد. پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش بر اساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است که در دو مرحله تعیین شاخص‌های کلیدی از طریق روش دلفی و شناسایی پیشران‌های کلیدی با استفاده از نرم‌افزار *MicMac* بر پایه روش تحلیل اثرات متقاطع انجام گرفته است. نمونه مورد مطالعه در مرحله اول ۴۰ نفر از خبرگان حوزه گردشگری شهر شیراز بوده و در مرحله دوم ۱۵ نفر به صورت هدفمند، انتخاب گردیده است. نتایج حاصل شده بیانگر آن است که در مجموع ۸ عامل کلیدی در وضعیت گردشگری شهر شیراز تأثیرگذارند؛ بدین صورت که این متغیرها بیشترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری را بر آینده توسعه گردشگری شیراز دارند و شامل پیشران‌های منابع آب، تبلیغات، مدیریت محلی، آثار تاریخی، امنیت غذایی، امنیت، سیاست‌های کلان ملی در حوزه گردشگری و مشارکت شهروندان می‌باشند و از میان این عوامل، مدیریت به عنوان مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر سایر عوامل کلیدی شناسایی شده است.

واژگان کلیدی: گردشگری شهری، توسعه گردشگری، توسعه پایدار، آینده‌پژوهی، شیراز.

مقدمه:

گردشگری در قرن حاضر در زمینه رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی دارای اهمیت فزاینده‌ای است و آثار اقتصادی آن در اکثر کشورهای دنیا به وضوح قابل مشاهده است و محققان در مطالعات متعددی از آن به عنوان عامل رشد اقتصادی در بسیاری از کشورها یاد می‌کنند (Silva et al, 2018: 101). زمانی که یک جامعه به مقصد گردشگری تبدیل می‌شود، کیفیت زندگی و نظام‌های ارزشی و آداب و سنن تحت تأثیر قرار می‌گیرند (Gnoth and Zins, 2011: 1). به‌طور کلی، گردشگری می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای توسعه مناطق مختلف مطرح باشد، چرا که این مقوله می‌تواند به‌عنوان یک منبع مالی جدید، وضعیت اقتصادی مردم را بهبود و به‌عنوان منبعی در خصوص زدودن فقر و افزایش اشتغال‌زایی مطرح باشد (Fossati & Panella, 2000: 12; Breidenhann & Wickens, 2004: 74; Giaoutzi & Nijkamp, 2006: 8; Lee & Chang, 2008: 181; Sebele, 2010: 138). در یک عبارت ساده می‌توان چنین عنوان کرد که گردشگری یک پدیده اجتماعی است و به هرگونه جابه‌جایی افراد از یک مکان به مکان دیگر و اقامت در مکانی غیر از مکان معمول زندگی خود اطلاق می‌شود. این جابه‌جایی به صورت تعامل با اقوام و ملل گوناگون و آشنایی با عقاید، نگرش‌ها، انتظارات و شیوه زندگی آن‌ها اتفاق می‌افتد و در نهایت منجر به تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مهمان و میزبان از یکدیگر می‌شود (فرجی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۴). بی‌تردید بسیاری از کشورهای جهان در رقابت نزدیک به دنبال کسب منابع و مزایای بیشتر اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در کشورهای متنوع هستند. بنابراین، در سیاست‌ها و برنامه‌های کشورشان، به گردشگری به عنوان ابزاری مؤثر در ادامه روند توسعه سیاسی، فرهنگی و اقتصادی توجهی خاص مبذول می‌کنند (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۷). شرایط موجود کشور ایران یا پشته‌های تاریخی آن، نشان می‌دهد که گردشگری می‌تواند بستر مناسبی برای توسعه پایدار باشد و به عنوان یکی از پیش شرط‌های برنامه‌ریزی پایدار می‌تواند مطرح باشد (نصر، ۱۳۹۵: ۱۹۰). شهر شیراز با برخورداری از جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، مذهبی و طبیعی خود از قطب‌های عمده گردشگری در کشور است و از قاعده فوق مستثنی نبوده و برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه شهری و گردشگری آن به دنبال بهره‌داری بهینه از مزایا و منافع حاصل از گردشگری در راستای توسعه پایدار این شهر هستند. با این وجود بهره‌برداری پایدار از منابع گردشگری شهر شیراز از یک سو در گرو برنامه‌ریزی منسجم و یکپارچه توسعه گردشگری در وضع موجود و همچنین برنامه‌ریزی و شناسایی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری در این شهر برای آینده است. چرا که بدون توجه به مقوله زمان در توسعه گردشگری، دستیابی به اهداف مد نظر و استفاده از مزایای گردشگری با چالش‌های متعددی مواجه خواهد شد و احتمالاً به هدر رفتن منافع حاصل از گردشگری و حتی منابع گردشگری در این شهر منجر می‌شود. بنابراین یکی از مهم‌ترین ملزومات توسعه پایدار گردشگری، شناسایی پیشران‌های کلیدی و مؤثر بر توسعه گردشگری در آینده می‌باشد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد تفکر در مورد آینده نیز نیازمند زبان مشخصی است تا به وسیله آن فرمول‌بندی شود. برنامه‌ریزی به ابزاری نیاز دارد تا بتواند آینده را در قالب عناصر قابل پیش‌بینی و عدم قطعیت‌ها بیان کند. این ابزارها همان سناریوها هستند که با همدیگر، عدم قطعیت‌ها درباره آینده را نشان می‌دهد و عناصر نسبتاً مشخص و عدم قطعیت آینده را می‌توان با مجموعه‌ای از سناریوها تشریح کرد (تقوایی و حسینی‌خواه، ۱۳۹۶: ۱۱). از این رو این پژوهش بر آن است با اتکا به رویکرد آینده‌پژوهی و با هدف فراهم آوردن بستر شناختی و علمی مناسب برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه شهری و گردشگری شهر شیراز، به دنبال یافتن پاسخ علمی و منطقی برای این سؤال باشد که پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهر شیراز در آینده کدام هستند؟

پیشینه و مبانی نظری پژوهش:

صنعت گردشگری از سال ۱۹۵۰ دچار تحول عظیمی گردید، به صورتی که آن را می‌توان انقلاب گردشگری نامید. این تحولات منجر به بلوغ گردشگری انبوه‌ا و در حال حاضر به سمت گردشگری کیفیتی‌ا در حال حرکت است. گردشگری به علت خصلت بین رشته‌ای خود قابلیت نگرش‌های متفاوت را دارا می‌باشد و این خود سبب ارائه تعاریف بسیاری از آن گردیده است. تعاریف مختلف گردشگری هر یک برگرفته از موضوعات مورد نظر در مطالعات گردشگری می‌باشند که هر کدام از آنها از ابعاد مختلف (جغرافیایی، اجتماعی، اقتصادی و ...) گردشگری را توصیف می‌کند. اولین نوشته‌ها راجع به گردشگری بر ابعاد تاریخی این پدیده تمرکز داشته‌اند و با گذر زمان تغییرات زیادی نسبت به کارکردهای گردشگری و تعاریف موجود آن حاصل شد، به طوری که در دهه‌های اخیر اهمیت گردشگری در سطح بین‌المللی هم از لحاظ تعداد گردشگران و هم از لحاظ در آمد ارزی همواره به طور بی‌سابقه‌ای در حال افزایش بوده است (بافقی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۸) و همچنین به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزار توسعه در جهان مطرح می‌باشد و در حال حاضر بزرگ‌ترین و سریع‌ترین صنعت در جهان شناخته شده که دارای رشدی فزاینده و پایان‌ناپذیر است (Skuras et al, 2006: 183؛ بهرامیان و شمس‌الدینی، ۱۳۹۷: ۱۳۲). در میان انواع مخلف گردشگری، مفهوم گردشگری شهری به‌عنوان دستور کار مطالعاتی در دهه ۱۹۸۰ مطرح شد. در این دهه، اهمیت گردشگری شهری با تبدیل شدن شهرها به‌عنوان مقاصد مهم گردشگری آشکار شد (حاجی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۴). در یک تعریف ساده می‌توان چنین عنوان کرد که گردشگری شهری نتیجه یک فرایند پیچیده بین گردشگران، میزبانان و سکونتگاه‌های میزبانان است (Kandel & Brown, 2006: 278؛ Yoon, 2002: 14). بنابراین می‌توان چنین عنوان کرد که اساس و بنیان گردشگری، روابط متقابل میان مهمانان و میزبانان است که می‌توان این روابط متقابل را در اثرات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی خلاصه نمود (فرجی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۴).

با توجه به تسلط مبحث توسعه پایدار بر اذهان برنامه‌ریزان شهری، سعی بر آن است که از منابع مختلف توسعه شهری به‌ویژه منابع گردشگری، که نقش قابل توجهی را در توسعه اقتصادی و اجتماعی شهرها ایفا می‌نماید، بهره‌برداری درخور و مناسبی صورت گیرد (نصر، ۱۳۹۵: ۱۹۸). یکی از مهم‌ترین رویکردهای دستیابی به اهداف مدنظر در توسعه پایدار گردشگری، توجه به مبحث آینده‌پژوهی در خصوص چشم‌انداز و دورنمای عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری است (تقوایی و حسینی-خواه، ۱۳۹۶: ۱۱). امروزه آینده‌نگاری به طور گسترده‌ای در بسیاری از علوم و برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها به کار گرفته می‌شود. این واژه طیف وسیعی از رویکردهایی است که بهبود فرایند تصمیم‌گیری را تسهیل می‌کند، رویکردهایی که تفکر درباره آینده بلندمدت را به همراه دارند (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۷).

علم و هنر آینده‌نگاری از اوایل دهه ۷۰ میلادی به عنوان ابزار سیاست‌گذاری به طور رسمی در چند کشور محدود به-ویژه ژاپن به کار گرفته شد و از اوایل دهه ۹۰ میلادی به طور گسترده با همکاری نهادهای بین‌المللی برای توانمندسازی کشورها این روش به کار گرفته شد و امروزه رویکرد غالب برنامه‌ریزی علم و تکنولوژی در اکثر کشورهای توسعه‌یافته است. بن‌مارتین به عنوان یکی از متقدمین و پیشروان بحث آینده‌نگاری، اولین تعریف از آینده‌نگاری را که مورد پذیرش عمومی قرار گرفت، در سال ۱۹۹۵ به این شرح بیان کرد: آینده‌نگاری، فرایند تلاش سیستماتیک برای نگاه به آینده بلندمدت علم، تکنولوژی، محیط‌زیست، اقتصاد و اجتماع می‌باشد که با هدف شناسایی تکنولوژی‌های عام نوظهور و تقویت حوزه‌های تحقیقات استراتژیکی صورت می‌گیرد که احتمالاً بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را به همراه داد (زالی و عطریان، ۱۳۹۵: ۱۳۹۵).

۱۰۹). بنابراین توجه به موضوع آینده‌پژوهی در بهبود صنعت گردشگری نقش پررنگی را ایفا می‌کند. با ورود به هزاره جدید، صنعت گردشگری نیز عصری نوین را آغاز کرده است و با وجود مشکلات متعددی که در پیش دارد، انتظار است که در سیستم اقتصادی جهانی بر اهمیت آن افزوده شود؛ بنابراین، سیاست‌گذاران باید پیوسته به مسائل اصولی و زیربنایی در خصوص رشد، جهت و آثار این صنعت در آینده توجه کنند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۳-۵۲).

نتایج پژوهش هزارجریبی و نجفی (۱۳۹۱) حاکی از این است که احساس رضایت گردشگران به عنوان عامل مؤثر و کلیدی در توسعه گردشگری در ایران مطرح می‌باشد. نتایج پژوهش امیری (۱۳۹۴) با هدف بررسی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری تاریخی در شهرستان جیرفت نشان داد تقویت مسائل مدیریتی استان در جهت توجه به بخش گردشگری، تقویت زیرساخت‌های لازم جهت توسعه گردشگری، اعطای تسهیلات لازم به حوزه گردشگری، تقویت تحقیقات بخش گردشگری، ارتقای سطح فرهنگی جامعه و زیرساخت‌های اجتماعی، تبلیغات در راستای جذب گردشگر، تقویت آموزش در گردشگری، تقویت سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری تاریخی در شهرستان جیرفت هستند. نتایج مطالعه بافقی‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) با هدف سطح‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری شهر اهواز نشان داد رضایت از خدمات به گردشگران، توجه به فرهنگ محلی، توجه به صنایع و محصولات فرهنگی و امکانات رفاهی، عوامل زیست-محیطی، تخریب زیست‌محیطی و قیمت خدمات ارائه شده به گردشگران، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری شهری در محدوده مطالعاتی هستند.

زالی و عطریان (۱۳۹۵) در پژوهشی با هدف تدوین سناریوهای توسعه گردشگری منطقه‌ای براساس اصول آینده‌پژوهی در استان همدان به این نتیجه رسیده‌اند که عوامل متعددی در توسعه گردشگری استان مؤثر هستند. این عوامل به ترتیب میزان اثرگذاری شامل طرح جامع گردشگری، بودجه، سیاست‌های کلان، رسانه‌ها، سیاست‌های تشویقی، قوانین و مقررات گردشگری، دانش فنی، هماهنگ‌سازی سازمان‌ها، برنامه‌های آموزشی، خدمات رفاهی، رقابت، تأسیسات زیربنایی، فرهنگ پذیرش گردشگر و بخش خصوصی هستند. نتایج پژوهش تقوایی و حسینی‌خواه (۱۳۹۶) با هدف برنامه‌ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و سناریونویسی در شهر یاسوج نشان داد شرایط آب و هوایی و اقلیم، طرح جامع گردشگری، تأسیسات زیربنایی، رسانه‌ها، خدمات رفاهی، آداب و رسوم، بخش خصوصی و امنیت، پیشران‌های حیاتی توسعه صنعت گردشگری در شهر یاسوج هستند. علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان را با رویکرد آینده‌پژوهی بررسی کرده‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد رقابت‌پذیری، حذف موانع سفر، توسعه و گسترش فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری، تخریب محیط در اثر ساخت و سازها و مشارکت و همبستگی، مهم‌ترین پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار محدوده مطالعاتی هستند.

از دیگر عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری می‌توان به ساختار سازمانی و تشکیلات، تسهیلات گردشگری و بازاریابی گردشگری (رحیم‌پور و کرباسی یزدی، ۱۳۹۰)، امکانات و زیرساخت‌های رفاهی (قنبری و همکاران، ۱۳۹۴)، عوامل مدیریتی، تبلیغات و بازاریابی، افزایش سرمایه‌گذاری برای اجرای پروژه‌های عمرانی و آموزش (زرع اشکذری و همکاران، ۱۳۹۴)، عوامل نهادی و سیاسی (حاجی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۵) اشاره کرد. همچنین نتایج پژوهش‌های اسکندری‌ثانی و رضایی (۱۳۹۷)؛ سجادی و همکاران (۱۳۹۷) و بهرامیان و شمس‌الدینی (۱۳۹۷) نشان‌دهنده نقش مدیریت یکپارچه شهری در توسعه گردشگری در شهرهای زاهدان، بوشهر و مرودشت است.

نتایج پژوهش (Xiaoli, 2012) با هدف شناسایی عوامل مؤثر بازگشت مجدد گردشگران چینی به تایلند نشان داد امنیت مقصد، جذابیت مقاصد گردشگری، مناسب بودن خدمات ارائه شده به گردشگران، نحوه تعامل و برخورد شهروندان با

گردشگران و تثبیت تصویر مثبت از مقصد در ذهن گردشگران از عوامل کلیدی اثرگذار بر توسعه گردشگری تایلند هستند که موجبات بازگشت مجدد گردشگران چینی به آنجا را فراهم می‌آورند. فراهم بودن امنیت برای گردشگران و جلوگیری از وقوع جرم و رفتارهای منحرفانه (Bhati and Pearce, 2017)، استفاده از رسانه‌های دیجیتال و به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی و تبلیغات در فضای مجازی (Pantano, 2017) و قیمت و هزینه خدمات ارائه شده به گردشگران (Rodríguez et al, 2018)، از دیگر عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری هستند. بنابراین با توجه به مطالب گفته شده و نیز با توجه به تسلط مبحث توسعه پایدار بر اذهان برنامه‌ریزان شهری، ضرورت توجه به زیرساخت‌های لازم برای گردشگری و نیز توجه به عوامل مدیریتی در این حوزه ضروری است. می‌توان گفت که جایگاه «آینده‌پژوهی» و پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهری در توسعه پایدار و نیز برنامه‌ریزی پایدار شهری، نقشی بسزا دارد.

مروری اجمالی بر مبانی نظری و سوابق تحقیق نشان می‌دهد متناسب با شرایط هر منطقه‌ای، عوامل مختلفی می‌توانند بر توسعه گردشگری مؤثر باشند و این مهم از عوامل انسانی و طبیعی حاکم بر نواحی مختلف نشأت می‌گیرد. بنابراین با توجه به اهمیت مبحث گردشگری در توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی وضعیت فعلی و آتی شهر شیراز و تفاوت شرایط طبیعی و انسانی این شهر با دیگر شهرها و همچنین عدم انجام مطالعات منسجم در خصوص پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری شهر شیراز در آینده، پژوهش حاضر ضرورت می‌یابد.

روش تحقیق:

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش بر اساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است. جهت گردآوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز از پرسشنامه و تکنیک دلفی و مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای بهره‌گیری شده است. برای به کارگیری تکنیک دلفی و تحلیل اثرات متقاطع، در دو مرحله پرسشنامه‌ها تهیه شده است، مرحله اول، شامل ۴۰ پرسشنامه باز که در آن مهم‌ترین عوامل مؤثر در توسعه گردشگری شهر شیراز در موضوعات محوری با در نظر گرفتن حوزه‌های مختلف و همه‌جانبه توسعه گردشگری، اعم از گردشگری تاریخی، گردشگری طبیعی، گردشگری فرهنگی، گردشگری تفریحی، گردشگری ورزشی، گردشگری هنری، گردشگری مذهبی، گردشگری سلامت، گردشگری کاری و گردشگری آموزشی و علمی در اختیار کارشناسان قرار داده شده است که به استخراج کلی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری شیراز انجامید؛ جدول (۱). مرحله دوم، شامل ۱۵ پرسشنامه برای تعیین عوامل اصلی تأثیرگذار بر توسعه گردشگری از طریق وزن‌دهی است که توسط کارشناسان تکمیل و در نهایت جهت تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از نرم‌افزار *MicMac* بهره‌گیری شده است.

جدول ۱- عوامل اولیه تأثیرگذار بر توسعه گردشگری شهر شیراز

ردیف	شاخص	زیرشاخص
۱	طبیعی - محیطی	منابع آب، شرایط آب و هوایی، پوشش گیاهی، پوشش جانوری، مخاطرات محیطی
۲	انسانی	مدیریت محلی، سیاست‌های کلان ملی، مشارکت شهروندان، طرح جامع گردشگری، نیروی انسانی متخصص، امنیت، شبکه حمل و نقل منطقه‌ای، تأسیسات زیربنایی، رسانه‌ها، تورهای گردشگری، مراکز خرید، آثار تاریخی، جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها، صنایع دستی، فرهنگ پذیرش گردشگر، آداب و رسوم، قوانین و مقررات گردشگری، امنیت غذایی، مراکز دانشگاهی مرتبط، مناسب بودن هزینه‌ها، بودجه، بخش خصوصی، رقابت، تبلیغات

منبع: مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای نگارنده (۱۳۹۸)؛ تقوایی و حسینی‌خواه (۱۳۹۶)؛ علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۷)؛ زالی و عطریان (۱۳۹۵).

محدوده مورد مطالعه:

شهر شیراز به عنوان مرکز استان فارس، در طول جغرافیایی ۵۲ درجه و ۳۲ دقیقه و در عرض ۲۹ درجه و ۳۵ دقیقه قرار گرفته است. ارتفاع متوسط این شهر از سطح دریا حدود ۱۵۱۹ متر است. بر اساس آخرین داده‌های ارائه شده از سوی مرکز آمار جمعیت شهر شیراز ۱۸۶۹۰۰۱ نفر بوده است و به عنوان پنجمین شهر پرجمعیت ایران شناخته می‌شود (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). این شهر به لحاظ برخورداری از جاذبه‌های گردشگری در ابعاد طبیعی، تاریخی، فرهنگی، مذهبی و ... از قطب‌های عمده گردشگری کشور است که سالیانه پذیرای هزاران گردشگر داخلی و خارجی است. آرامگاه حافظ، آرامگاه خواجه کرمانی، آرامگاه سعدی، ارگ کریم‌خان، باغ جهان‌نما، باغ ارم، باغ تخت، باغ چهل‌تن، باغ دلگشا، باغ عفیف‌آباد، حرم مطهر حضرت احمدبن موسی شاه چراغ (ع)، بازار، مسجد و حمام وکیل، موزه سنگ‌های تاریخی هفت تنان، پارک قلعه بندر، مسجد جامع عتیق، گهواره دیو، مدرسه آقاباباخان، عمارت دیوانخانه، آتشکده صمیکان، عمارت کلاه فرنگی و ... از مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری شهر شیراز هستند (شهرداری شیراز، ۱۳۹۸).

یافته‌های پژوهش:

تجزیه و تحلیل پیشران‌های کلیدی مؤثر بر گردشگری شهر شیراز با استفاده از نرم‌افزار *MicMac* و روش تحلیل اثرات متقاطع، بیانگر درجه پرشدگی ۹۵ درصد بوده که بیانگر تأثیرگذاری بالای عوامل بر یکدیگر بوده است. از مجموع ۸۷۰ رابطه ماتریسی قابل ارزیابی، ۱۱۰ رابطه، دارای اثرات متقاطع ۳ بوده است، یعنی شاخص‌ها از هم تأثیر پذیرفته‌اند و بر همدیگر تأثیرگذار بوده‌اند. ۱۱ رابطه دارای اثرات متقاطع ۲ بوده، یعنی نقش تقویت‌کننده داشته‌اند. ۷۴۹ رابطه نیز دارای اثرات متقاطع ۱ بوده، یعنی بر روی دیگر شاخص‌ها تأثیر بیشتری گذاشته‌اند. ۳۰ رابطه نیز از مجموع اثرات متقاطع، نه از هم تأثیر پذیرفته‌اند و نه بر روی هم تأثیر گذاشته‌اند؛ جدول (۲).

جدول ۲- ماتریس MDI

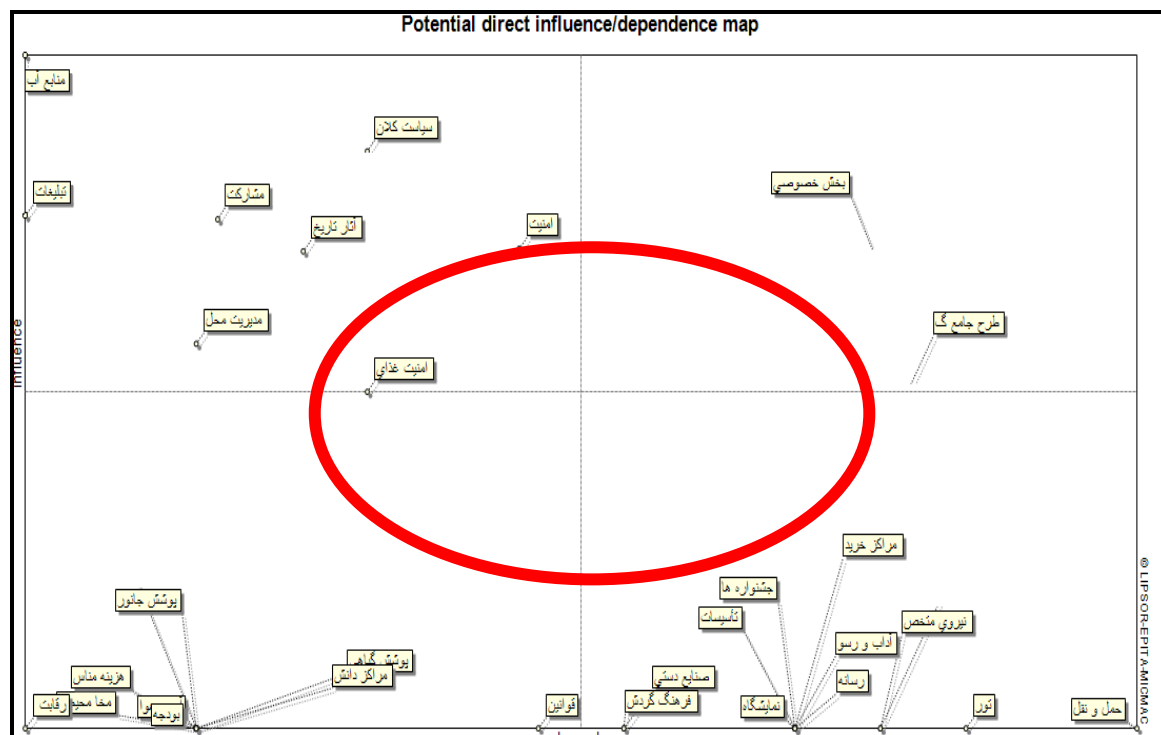
ابعاد ماتریس	تکرار	بدون تأثیر	تأثیرگذار	تقویت‌کننده	توانمندساز	درجه پرشدگی	جمع
۳۰*۳۰	۲	۳۰	۷۴۹	۱۱	۱۱۰	۹۵ درصد	۸۷۰

منبع: مطالعات میدانی نگارنده ۱۳۹۷.

تحلیل میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرها:

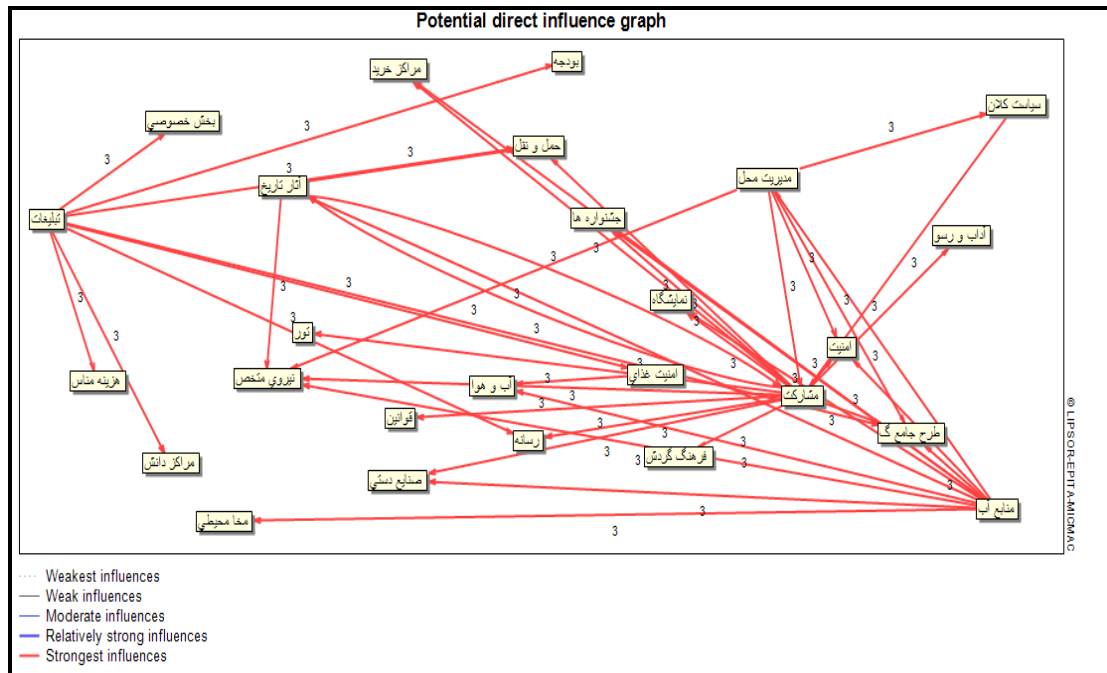
همانطوری که در شکل (۱) قابل مشاهده است از میان ۳۰ عامل اصلی تأثیرگذار بر توسعه گردشگری شهری شیراز، در مجموع ۸ متغیر کلیدی در وضعیت گردشگری شیراز تأثیرگذارند این متغیرها در نیمه شمال غربی شکل (۲) قرار گرفته‌اند بدین صورت که این متغیرها بیشترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری را بر آینده توسعه گردشگری شیراز دارند و شامل عوامل منابع آب، تبلیغات، مدیریت محلی، آثار تاریخی، امنیت غذایی، امنیت، سیاست‌های کلان ملی در حوزه گردشگری، مشارکت شهروندان می‌باشند. متغیرهای ریسک پیرامون خط قطری ناحیه شمال شرقی نمودار، قرار دارند. این متغیرها، ظرفیت بسیار بالایی جهت تبدیل شدن به بازیگران کلیدی توسعه گردشگری شیراز را در آینده دارا هستند، زیرا به علت ماهیت ناپایدارشان، پتانسیل تبدیل شدن به «نقطه انفصال» گردشگری را دارا می‌باشند و تنها شامل دو عامل بخش خصوصی و طرح جامع گردشگری شیراز می‌باشد. متغیرهای واقع در جنوب شرقی نمودار تحت عنوان متغیرهای تأثیرپذیر نامگذاری می‌شوند؛ ماهیت این متغیرها در تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بسیار بالای آنهاست، بنابراین آنها نسبت به تکامل متغیرهای تأثیرگذار و دو وجهی، بسیار حساس می‌باشند. این متغیرها بیشترین عوامل توسعه گردشگری شیراز را شامل می‌شود و مشتمل بر ۱۱ متغیر، نیروی انسانی متخصص، شبکه حمل و نقل منطقه‌ای، تأسیسات زیربنایی، رسانه‌ها، تورهای گردشگری، مراکز خرید،

جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها، صنایع دستی، فرهنگ پذیرش گردشگر، آداب و رسوم، می‌باشد و در نهایت متغیرهای مستقل توسعه گردشگری شهر شیراز که در قسمت جنوب غربی نمودار قرار گرفته‌اند، دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری پایینی هستند که شامل ۹ متغیر شرایط آب و هوایی، پوشش گیاهی، پوشش جانوری، مخاطرات محیطی، قوانین و مقررات گردشگری، مراکز دانشگاهی مرتبط، مناسب بودن هزینه‌ها، بودجه، رقابت است.

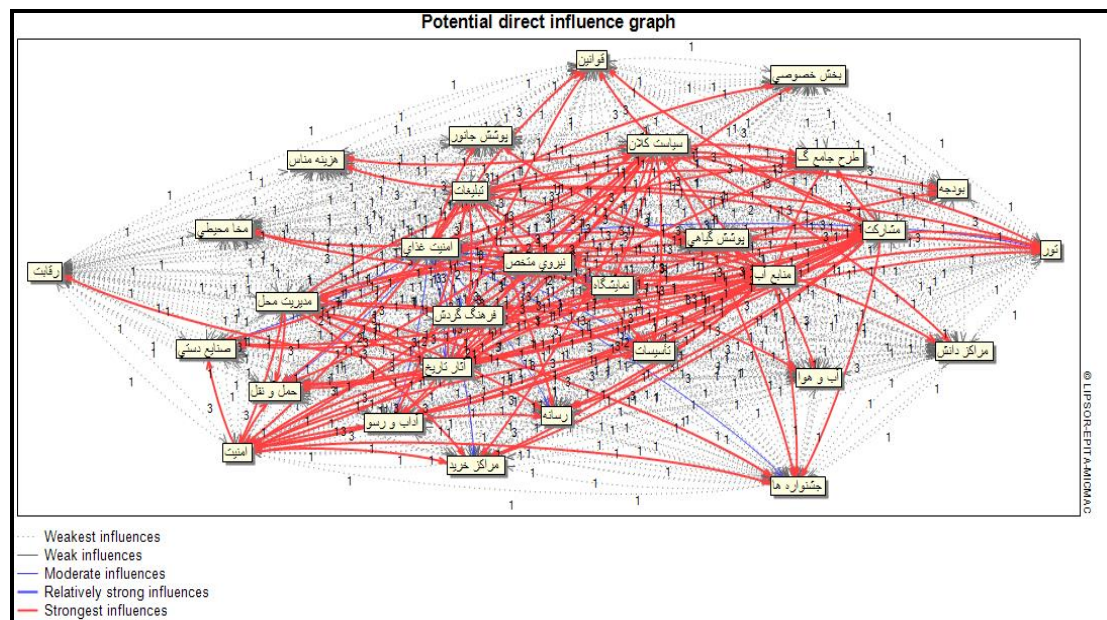
شکل ۱- شناسایی پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری شهر شیراز- (منبع: مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۹۷).

شکل (۲) تأثیرات مستقیم بسیار قوی و شکل (۳) تأثیرات مستقیم بسیار ضعیف متغیرهای توسعه گردشگری شیراز بر یکدیگر را نشان می‌دهد. میزان تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای گردشگری شیراز بر یکدیگر در پنج سطح شامل؛ تأثیرات بسیار ضعیف تا بسیار قوی، تأثیرات ضعیف تا بسیار قوی، تأثیرات نسبتاً قوی تا بسیار قوی، تأثیرات قوی تا بسیار قوی و تأثیرات بسیار قوی قابل بررسی است. همانطوری که در شکل (۲) قابل مشاهده است، عوامل منابع آب، مشارکت و تبلیغات بیشترین میزان تأثیرگذاری قوی بر سایر متغیرها را داشته‌اند که در برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت توسعه گردشگری شیراز باید به این عوامل توجه ویژه شود.

شکل ۲- تأثیرات مستقیم متغیرهای توسعه گردشگری شیراز بر یکدیگر (تأثیرات بسیار قوی) - (منبع: مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۹۷).

تأثیرات مستقیم بسیار ضعیف متغیرهای توسعه گردشگری شیراز بر یکدیگر در شکل (۳) قابل مشاهده است. مشارکت شهروندان، منابع آب، طرح‌های توسعه گردشگری و آثار تاریخی بیشترین میزان تأثیرات ضعیف بر سایر متغیرها را داشته‌اند، با توجه به ماهیت این متغیرها، توجه مدیران گردشگری شهر شیراز بر این متغیرها می‌تواند در توسعه سایر متغیرها نیز تأثیرگذار باشد.

شکل ۳- تأثیرات مستقیم متغیرهای توسعه گردشگری شیراز بر یکدیگر (تأثیرات بسیار ضعیف) - (منبع: مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۹۷).

نتیجه‌گیری:

عوامل بسیاری بر توسعه گردشگری شهری شیراز دخیل هستند که برخی از این عوامل خود پیش‌نیاز و به وجود آورنده عوامل دیگری می‌باشند. جاذبه‌های گردشگری طبیعی و انسانی فراوان شهر شیراز، زمینه‌های توسعه همه‌جانبه و پایدار گردشگری را برای این شهر فراهم ساخته است که در پژوهش حاضر در مرحله اول ۴۰ مورد از آن شناسایی گردید و در نهایت ۸ پیشران کلیدی که بر توسعه گردشگری شیراز در حال و آینده تأثیرگذار خواهند بود مشخص گردیده است. با توجه به ماهیت این پیشران‌های کلیدی (منابع آب، تبلیغات، مدیریت محلی، آثار تاریخی، امنیت غذایی، امنیت، سیاست‌های کلان ملی در حوزه گردشگری، مشارکت شهروندان)، هر گونه تصمیم‌گیری مدیران و سیاست‌گذاران حوزه گردشگری شهری شیراز می‌تواند بر آینده توسعه گردشگری این کلانشهر تأثیرگذار باشد و از طرف دیگر با توجه به وابستگی داخلی این عوامل به یکدیگر لزوم توجه به اولویت‌های اقدام از مهم‌ترین مسائل می‌باشد. به عنوان مثال تا زمانی که زمینه‌های امنیت جانی (اجتماعی و اقتصادی) کلانشهر شیراز فراهم نشود، نمی‌توان به تأثیرگذاری سایر پیشران‌های کلیدی بر توسعه گردشگری پایدار شهر شیراز امیدوار بود.

نتایج این پژوهش با پژوهش علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۷) در خصوص پیشران‌های کلیدی تأثیرگذار بر توسعه گردشگری پایدار، در بعد مشارکت شهروندان همسو می‌باشد؛ اما در ۹ عامل تأثیرگذار دیگر که به عنوان عوامل ۱۰ گانه کلیدی توسعه گردشگری پایدار شهر کرمان شناسایی شده‌اند همسو نمی‌باشد، شایان ذکر است عوامل شناسایی شده اولیه مؤثر بر پژوهش آنان، ۵۰ عامل بوده است. همچنین با نتایج پژوهش زالی و عطریان (۱۳۹۵) که پیشران‌های کلیدی در پژوهش آنان شامل طرح جامع گردشگری، بودجه، سیاست‌های کلان، رسانه‌ها، سیاست‌های تشویقی، قوانین و مقررات گردشگری، دانش فنی، هماهنگ‌سازی سازمان‌ها، برنامه‌های آموزشی، خدمات رفاهی، رقابت، تأسیسات زیربنایی، فرهنگ پذیرش گردشگر و بخش خصوصی بوده است در عامل تأثیر سیاست‌های کلان بر توسعه آینده گردشگری، همسو بوده است. اما در سایر عوامل همسو نبوده است. در پژوهش امیری (۱۳۹۴)، تقویت مسائل مدیریتی استان در جهت توجه به بخش گردشگری، تقویت زیرساخت‌های لازم جهت توسعه گردشگری، اعطای تسهیلات لازم به حوزه گردشگری، تقویت تحقیقات بخش گردشگری، ارتقای سطح فرهنگی جامعه و زیرساخت‌های اجتماعی، تبلیغات در راستای جذب گردشگر، تقویت آموزش در گردشگری، تقویت سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری تاریخی در شهرستان جیرفت بوده‌اند که در دو عامل مدیریت و تبلیغات با پژوهش حاضر هم‌راستا بوده و سایر پیشران‌های کلیدی آنان تأثیرات کمی بر توسعه گردشگری در شیراز داشته‌اند. این اختلافات بیانگر تفاوت‌های تأثیرپذیری توسعه گردشگری شهرها نسبت به یکدیگر می‌باشد که این امر لزوم توجه به راهکارهای توسعه گردشگری در طرح‌های ملی گردشگری را دوچندان می‌نماید. در مطالعات خارجی نیز، فراهم بودن امنیت برای گردشگران و جلوگیری از وقوع جرم و رفتارهای منحرفانه (Bhati and Pearce, 2017) و استفاده از رسانه‌های دیجیتال و به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی و تبلیغات در فضای مجازی (Pantano, 2017) از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر توسعه گردشگری بوده‌اند که همسو با نتایج به دست آمده در پژوهش حاضر می‌باشند. بنابراین با توجه به نتایج تحقیق می‌توان پیشنهادهای زیر را ارائه نمود:

- آینده‌پژوهی در شناسایی و معرفی پتانسیل بازار گردشگری، تدوین مقررات حفظ هویت فرهنگی و حراست زیست محیطی، توسعه زیرساخت‌ها و آموزش عمومی و مهارت‌سازی نیروی انسانی ضروری می‌باشد.
- ضرورت توجه به زیرساخت‌های لازم برای گردشگری و نیز توجه به عوامل مدیریتی در حوزه گردشگری پایدار ضروری است.

- با توجه به اینکه گردشگری یک پدیده پویای جهانی است و شهر شیراز نیز به عنوان یک شهر با آثار تاریخی فراوان که مورد توجه گردشگران خارجی می‌باشد مطرح است، در اولویت‌بندی برنامه‌ها و تقویت پیشران‌های کلیدی تأثیرگذار، جهت دستیابی به توسعه گردشگری پایدار در آینده این شهر، باید به کلان‌روندهای جهانی و تأثیرگذاری عوامل بیرونی از جمله امنیت منطقه‌ای توجه ویژه نمود.
- توجه به جایگاه «آینده‌پژوهی» و پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر شیراز در توسعه پایدار و نیز برنامه‌ریزی پایدار شهری در شیراز نقشی بسزا دارد.

منابع و مآخذ:

۱. اسکندری‌ثانی، محمد و رضایی، ابراهیم (۱۳۹۷): «آینده‌پژوهی مدیریت شهری زمینه‌ساز تحقق رقابت‌پذیری در عرصه گردشگری (مطالعه موردی: شهر زاهدان)»، دوفصلنامه جغرافیای اجتماعی شهری، دوره ۵، شماره ۲، صص: ۱۶-۱.
۲. امیری، منصوره (۱۳۹۴): «تحلیلی بر عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری تاریخی شهرستان جیرفت با استفاده از مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM)»، همایش ملی فرهنگ گردشگری و هویت شهری، برگزار کننده: مؤسسه علمی پژوهشی مهر اندیشان ارفع، ۳ و ۴ بهمن، شیراز.
۳. بافق‌زاده، محمد؛ سلیمانی مقدم، پرویز و طاهری فر، راضیه (۱۳۹۵): «سطح‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری شهر اهواز»، فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، دوره ۵، شماره ۲۰، صص: ۵۸-۳۷.
۴. بهرامیان، محسن و علی شمس‌الدینی (۱۳۹۷): «تحلیلی کمی بر نقش مدیریت شهری در ارتقای صنعت گردشگری در شهرها (مورد پژوهی: شهر مرودشت)»، نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ۹، شماره ۳۲، صص: ۱۴۰-۱۳۱.
۵. تقوایی، مسعود و حسینی‌خواه، حسین (۱۳۹۶): «برنامه‌ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و سناریونویسی (مطالعه موردی: شهر یاسوج)»، مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال ۶، شماره ۲۳، صص: ۳۰-۸.
۶. حاجی‌نژاد، علی؛ عبدی، ناصرو پایدار، ابودر (۱۳۹۵): «مطالعه تطبیقی عوامل ساختاری، کارکردی و نهادی المان‌های گردشگری شهری و عوامل مؤثر بر توسعه آنها (مطالعه موردی: برج‌های آزادی و ایفل)»، فصلنامه گردشگری شهری، دوره ۳، شماره ۱، تهران، صص: ۹۳-۱۰۸.
۷. رحیم‌پور، علی و کرباسی یزدی، امیر (۱۳۹۰): «اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه صنعت گردشگری جمهوری اسلامی ایران با استفاده از روش رمبراند»، گردشگری و توسعه، دوره ۱، شماره ۱، صص: ۱۶-۱.
۸. زالی، نادر و عطریان، فروغ (۱۳۹۵): «تدوین سناریوهای توسعه گردشگری منطقه‌ای براساس اصول آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: استان همدان)»، آمایش سرزمین، دوره ۸، شماره ۱، صص: ۱۳۱-۱۰۷.
۹. زراع اشکذری، سیدمحمد؛ سقایی، محسن؛ موسوی، میرنجف و مختاری ملک آبادی، رضا (۱۳۹۴): «عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری فرهنگی با رویکرد جذب گردشگران خارجی در ایران مرکزی موردشناسی: شهر یزد»، جغرافیا و آمایش شهری و منطقه‌ای، شماره ۱۷، صص: ۲۰۸-۱۸۹.
۱۰. شهرداری شیراز (۱۳۹۸): جاذبه‌های گردشگری شهر شیراز، سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات، شیراز.
۱۱. علی‌اکبری، اسماعیل؛ پوراحمد، احمد و جلال آبادی، لیلیا (۱۳۹۷): «شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی»، فصلنامه گردشگری و توسعه، سال ۷، شماره ۱، صص: ۱۷۸-۱۵۶.
۱۲. فرجی، امین؛ نعمت‌پور، محمد و عشریه، امید (۱۳۹۶): «تحلیل سیستمی اثرات مثبت و منفی توسعه گردشگری ایران با رویکرد آینده‌پژوهی»، دوفصلنامه مطالعات اجتماعی گردشگری، سال ۵، شماره ۹، صص: ۱۸۹-۱۵۱.

۱۳. قنبری، سیروس، علی‌زاده، محمدرضا؛ اسلام فرد، فاطمه و فتوحی اردکانی، محمد (۱۳۹۱): «ارزیابی عوامل مؤثر در توسعه گردشگری تاریخی - فرهنگی با استفاده از مدل‌یابی معادلات ساختاری (SEM) مطالعه موردی: شهر تاریخی فرح‌آباد»، فضای جغرافیایی، سال ۱۵، شماره ۴۹، صص: ۲۱۱-۱۸۹.

۱۴. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵): نتایج سرشماری نفوس و مسکن، استان فارس.

۱۵. موسوی، میرنجف؛ جلالیان، اسحاق و کهنکی، فاطمه سادات (۱۳۹۶): «تدوین سناریوهای عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری استان آذربایجان غربی با استفاده از سناریو ویزارد»، گردشگری شهری، دوره ۴، شماره ۳، صص: ۶۲-۴۹.

۱۶. نصر، طاهره (۱۳۹۵): «جایگاه «نشانه‌شناسی شهر ایرانی» در گردشگری در راستای آینده‌پژوهی برنامه‌ریزی شهری و توسعه پایدار»، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۶، شماره ۲۴، صص: ۲۰۰-۱۸۹.

۱۷. هزارجریبی، جعفر و نجفی ملک‌محمد (۱۳۹۱): «بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری در ایران (با رویکرد جذب گردشگران خارجی)»، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۳، شماره ۴۷، صص: ۱۴۶-۱۳۳.

18. Bhati, A. and P. Pearce, (2017): *Tourist attractions in Bangkok and Singapore; linking vandalism and setting characteristics*, *Tourism Management*, 63, pp: 15-30.
19. Breidenhann, J., & E., Wickens, (2004): *Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas vibrant hope or impossible dream?* *Tourism Management*, 25(1), pp: 71- 79.
20. Fossati, A. & G., Panella, (2000): *Tourism and sustainable development: a theoretical framework*. In A, Fossati, & G. Panella (Eds.), *Tourism and sustainable economic development*, pp: 3 - 36. Boston: luwer Academic Publishers.
21. Giaoutzi, M., & P., Nijkamp, (2006): *Emerging trends in tourism development in an open world*. In M. Giaoutzi, & P. Nijkamp (Eds.), *Tourism and regional development: New pathways* (pp. 1-12). Aldershot, UK: Ashgate Publishing Ltd.
22. Gnoth, J. and A. H., Zins, (2011): *Developing a Tourism Cultural Contact Scale*, *Journal of Business Research*, in Press, Corrected Proof.
23. Kandel, W. A. and D.L., Brown, (2006): *Population Change and Rural Society*, Nederland.
24. Lee, C. C., & C. P., Chang, (2008): *Tourism development and economic growth: a closer look at panels*, *Journal of Tourism Management*. 29 (1), pp: 180 - 192.
25. Pantano, E., Priporas, C. V and N., Stylos, (2017): 'You will like it!' using open data to predict tourists' response to a tourist attraction, *Tourism Management*, 60, pp: 430-438.
26. Rodríguez, M. O. L., Sánchez, C.A.F., Félix, J.Q and I.C., Estrada, (2018): *Factors that affect the demand of tourism in Mexico: competitive analysis*, *Journal of Tourism Analysis: Revista de Análisis Turístico*, Vol. 25 Issue: 2, pp: 154-166.
27. Sebele, L.S, (2010): *Community-based tourism ventures, benefits and challenges: Khama Rhino Sanctuary Trust, Central District, Botswana*, *Journal of Tourism Management*, (31), pp: 136-146.
28. Silva, F. B., Herrera, M. A. M., Rosina, K., Barranco, R.R., Freire, S., & M., Schiavina, (2018): *Analyzing spatiotemporal patterns of tourism in Europe at high-resolution with conventional and big data sources*, *Tourism Management*, 68, pp: 101-115.
29. Skuras, I.D., Petrou, A. and G., Clark, (2006): *Demand for rural tourism: the effects of quality and information*, *Agricultural Economics*, 35, pp: 183-192.
30. Xiaoli, Z, (2012): *The Factors Effecting Chinese Tourist Revisit Thailand Destination*, Publisher: University of the Thai Chamber of Commerce, available at <https://scholar.utcc.ac.th/handle/6626976254/446>.
31. Yoon, Y, (2002): *Development of a Structural Model for Tourism Destination Competitiveness from Stakeholders, Perspectives*, Theses of Doctor from Philosophy, Virgin Polytechnic Institute State University.